

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра теоретичної і практичної філософії

“Аналіз розуміння духа у філософії Г. В. Ф. Гегеля”

Кваліфікаційна робота за напрямом підготовки 033 «Філософія»

на здобуття кваліфікаційного рівня бакалавра філософії

Студент-виконавець:

Шпильовий М. А.

_____

(підпис)

IV курс, ОС «Бакалавр»

Науковий керівник:

Богачов Андрій Леонідович,
доктор філософських наук,
професор кафедри теоретичної
і практичної філософії

_____

(підпис)

Допущено до захисту:
на засіданні кафедри теоретичної і
практичної філософії
протокол № _____ від ____ 2021 р.

Зав. кафедри теоретичної і практичної філософії,
доктор філософських наук, професор
Шашкова Людмила Олексіївна _____

Київ-2021

ЗМІСТ

ВАСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ДУХ» У ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ.....	6
1.1 Загальні відомості та первісна історія терміна	6
1.2 Німецьке «der Geist»	11
1.3 Англійське «Spirit» та «Mind»	12
1.4 Українське «дух».....	13
1.5. Висновки до розділу 1.	14
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ «ДУХ» ТА ЙОГО ПОСТАСІ В РОБОТАХ Г. ГЕГЕЛЯ.....	16
2.1. «Дух» як такий.....	16
2.2. Суб'єктивний дух.....	23
2.3. Об'єктивний дух	27
2.4. Абсолютний дух	30
2.5. Висновки до розділу 2.....	35
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РОЗУМІННЯ ДУХА У ФІЛОСОФІЇ Г. ГЕГЕЛЯ.....	38
3.1 Висновки до розділу 3.....	49
ВИСНОВКИ.....	51
СПСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55

ВСТУП

Актуальність теми дослідження

Георг Фрідріх Вільгельм Гегель посідає місце одного з найбільш впливових філософів в історії. Його надбання все ще є предметом полеміки серед дослідників і в наші роки. Питання, що були в центрі його уваги, досі є темами багатьох наукових робіт по всьому світу. Така увага до його робіт, на нашу думку, є цілком заслуженою. Філософія Г. Гегеля складна і повна таємниць. Щоб у ній розібратися, потрібно витратити дуже багато часу. На нашу думку, набагато більше, ніж на будь-якого іншого філософа.

Причина цього насправді доволі прозаїчна. Філософія це не прогулянка до мудрості, це не дитячий мультик, де сенс винесуть вам на блюдечку. Філософія — це важка інтелектуальна праця, і щоб справді зрозуміти її, потрібно пройти тим самим шляхом роздумів, що пройшов автор. Потрібно зробити висновок його роботи, висновком свого власного дослідження. Без цього будь-яка філософська ідея лише порожня кулька.

Ми можемо дослідити, що значить «дух» як слово в словнику, можемо навіть вивчити всі цитати Г. Гегеля про нього у підручнику, але це не дасть нам так бажаного нами розуміння. А без нього, це не наші думки, а просто, текст на папірці, а думаємо ми про щось взагалі інше, і добре, якщо взагалі думаємо.

Тобто це знання ще не стає нашим власним, бо ми не прийшли до нього самі, а лише почули готовий результат. Такий підхід до пізнання може бути ефективним у технічних науках чи при первинній освіті, але не у філософії. Філософію, на нашу думку треба проживати, треба пропустити це знання через себе, і зробити його частиною свого буття. Філософське знання, мусить

проникати в розум, змінюючи його. Таким чином розум стає вільним і може прийти до ідей, які раніше були йому недоступні.

У філософії на сьогодні простежується тенденція спрощення. Менше сенсу, більше емоцій. Це не дуже дивує, зважаючи на ситуацію в якій знаходиться сучасна культура. Сьогоднішній інформаційний простір, це калейдоскоп з ідей та концепцій, що постійно з'являються та зникають, залишаючи після себе лише смислову порожнечу. Вхопити хоч щось при такій динаміці стає все складніше, з точки зору інтелектуального зусилля. Тому це призвело до певної деградації, люди сьогодні думають вже не про саму ідею, а про те, наскільки гарно вона виглядатиме у соціальних мережах. Мало хто буде читати великий текст, мало кого таким чином зацікавить філософія, тим більше коли вона настільки складна, що потрібно витратити життя, щоб її зрозуміти.

Спрощення саме по собі це добре, воно дозволяє робити певні концепції та ідеї доступними для ширшого кола людей. Так ми вчинили з освітою і наукою, але проблема тут у тому, що існують речі, про які неможливо сказати простішими словами. Спробуєш спростити, і ось вони вже витікають з пальців як дивна рідина, зникають без сліду, немов їх і не було. Саме тому спрощення має стосуватися тих моментів які технічно можна спростити, не втративши при цьому величезну частину сенсу.

Спростити можна будь-яку науку, але філософію спростити неможливо. Тому що філософія і так максимально проста, її метою є не ускладнення, а навпаки, вірогідність. Наша мета досягти істини, досягти розуміння тих чи інших речей, проблема тут у тому, що філософія вивчає ті речі, які за своєю природою не можуть бути простими.

Тому розуміння, та дослідження таких ідей, звернення уваги на таку концепцію, як Гегелівський дух, важливо для розвитку самої філософії. Ми

мусимо показати, що складні ідеї, і концепції, несуть у собі щось таке, що змушувало людей присвячувати їм своє життя.

Для повного розуміння терміна «дух», потрібно знати багато різних речей, які не пов'язані одна з одною, на перший погляд, але при детальному розгляді стають єдиним цілим. Тому що обсяг цього поняття, виходить за межі самої філософії, і покриває все людське взагалі. Все що притаманне людям, і все що було ними створено.

В даній роботі стане зрозуміло, що «дух» це надскладний і вельми широкий термін, який позначає те, що нам і уявити складно, і який при цьому надважливий для нас, як для людей. Тому що за своєю суттю, він є нами. Дух, це деяка ідея колективності людей. Ідея того, що ми всі у своїй сукупності, являємо собою частину Духа, і він діє через нас, тому що ми є його найкращим вираженням.

Методологію нашого дослідження становлять аналіз та синтез, прості та ефективні інструменти, що використовуються вже тисячі років.

Об'єктом нашого дослідження виступає розуміння духа у філософії Г. В. Ф. Гегеля, таким чином предметом дослідження стає третій том «Енциклопедії філософських наук»: «Філософія духа», в якій Г. Гегель розкриває це поняття загалом.

Метою роботи є спроба усунення суперечностей і непорозумінь у трактуванні поняття «Дух».

Таким чином, завданнями роботи є аналіз поняття у контексті історії, та у «енциклопедії філософських наук» Г. Гегеля з подальшим синтезом, і зведенням поняття «дух» до найкращого, на нашу думку, формулювання. Структурно, дослідження складається з трьох розділів. Перший присвячено

дослідженню самого слова «дух», другий аналізу «духа» у роботах Г. Гегеля, а третій повній реконцептуалізації поняття.

РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ДУХ» У ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

1.1 Загальні відомості та первісна історія терміна

Проблематизація такого поняття як «дух» у філософії Г. Гегеля для нас не є складною задачею. Серед дослідників не існує єдиної думки з приводу концепції духа. Кожен бачить у цьому щось своє. Це і не дивно, адже концепція духа охоплює настільки багато, що говорити у ній про щось конкретне не видається можливим.

Г. Гегелю для цього знадобилося написати велику кількість робіт і це означає, що навіть обсягу магістерської роботи не вистачить для охоплення всіх моментів, не кажучи вже про бакалаврську. Зробімо все можливе для того, щоб отримати максимально повну картину. Отже, ключовим питанням є: «Що таке дух у філософії Г. Гегеля?». На перший погляд, може скластися враження, що відповісти на це питання легко, проте детальніший розгляд покаже, що це не так.

Якщо говорити саме про поняття, то варто звернути увагу на те, як його розуміють і перекладають в інших країнах. Зокрема, нас цікавить німецьке «der Geist», англійські «spirit» та «mind» і українське «дух». Аналізуючи їх розуміння, можна дати відповідь на питання, як все ж таки це поняття визначати. Оскільки з визначення все починається, необхідно дослідити та певним чином систематизувати варіанти розуміння духа. Це дасть змогу зрозуміти засади, які були у самого Г. Гегеля для використання цього терміну, у своїй філософії.

З цієї точки зору дійсно цікавим є становлення і розвиток цього терміну, тому що неможливо зробити висновки про таке масштабне явище у філософії, не торкаючись його історії. Проте, з уявлень теми цієї роботи не може бути мови про всебічне охоплення історії цього терміну, тому будуть взяті найяскравіші та найважливіші для цього дослідження уривки.

Отже «дух» — один з найважливіших термінів у філософії Г. Гегеля, його важливість переоцінити неможливо, адже вся система фактично на ньому заснована. Проте, попри свою важливість він також відрізняється своєю таємничістю.

Як зазначає Г. Ален у своєму словнику Гегеля, для студентів усі роботи Г. Гегеля взагалі здаються чимось надприродним, що прийшло не з цього світу, вони вважають за краще уникати їх, обґрунтовуючи це складністю стилю письма Г. Гегеля. «Many students of the history of philosophy have the vague impression that Hegel's Spirit is something otherworldly or ghostly: some sort of supernatural being that pulls the strings in this world» [29, с. 237]. Однак, «складні ідеї» не означають «неможливі для розуміння». Філософія Г. Гегеля зберігає у собі безліч таємниць, які деяким молодим дослідникам представляються саме тим, що розкрити під силу тільки їм. Завдяки повсюдній рекламі робіт Г. Гегеля викладачами філософських факультетів, ситуація сильно змінилася. Сьогоднішні студенти все частіше звертаються до його текстів, і починають вбачати в цьому те, що фактично і зробило філософію Г. Гегеля такою видатною.

Дух стоїть в центрі системи Г. Гегеля, фактично беручи на себе роль онтології. Дух для Г. Гегеля — це щось на зразок іманентного богу, який існує у нашому світі як його основа та умова існування будь-якого розуму. Розумність світу, за Г. Гегелем, є ключовою його особливістю, яка дозволяє існувати взагалі будь-якій логічності. Іншими словами, ми розуміємо світ

тільки, оскільки він логічний і його механізми схожі з внутрішньо притаманними нашому власному мисленню. Ця ідея на нашу думку є ключовою тезою, що може аргументувати існування духа.

Але Г. Гегель не започаткував таке розуміння світу, так само як і дух. Таке розуміння світу бере свій початок ще у Стародавній Греції, адже для древніх греків космос був розумним і логічним, на що вказує діалог Платона «Тімей», у якому Платон розглядає космос як живу істоту, що володіє свідомістю і певного роду душею. При цьому, людина виступає як частина цієї істоти, як її орган.

«Итак, согласно правдоподобному рассуждению, следует признать, что наш космос есть живое существо, наделенное душой и умом, и родился он поистине с помощью божественного провидения» [13]. Очевидно, що греки мали на увазі під словом «космос» дещо відмінне від того, що ми маємо на увазі під цим словом сьогодні. Для них космос був майже тим, що мав на увазі під словом «дух» Г. Гегель. Різниця між ними полягає у тому, що «дух» сам утворює світ унаслідок свого руху, а «космос» створений деяким Богом.

Попри те, що цей світ більший і складніший, ніж будь-хто з нас може уявити, він все ще підпорядковується певним законам, які є логічними, і тому сам світ стає у нашому розумінні логічним і у деякому сенсі розумним. Люди мають певну звичку антропоморфізувати все навкруги, інакшим чином ми не можемо пояснити нашу жагу розмовляти з певними предметами або тваринами. Ми приписуємо світові довкола свою свідомість, і, таким чином, підлаштовуємо його для свого власного розуміння. Але сам факт того, що це можливо, підтверджує тезу, наведену вище, про логічність світу. Тобто ми можемо ставати ближчими до розуміння всесвіту. Усвідомлення того, що він є єдиною органічною структурою, є другим кроком на шляху нашого розуміння духа, за Г. Гегелем.

Греків можна вважати відправною точкою у нашому дослідженні. Вони пропонували розуміти дух як деяку розумність, що є основою для світу та людини. Ідея грецького «нусу» та «духа» дуже схожі між собою, хоча логічне опрацювання терміну Г. Гегелем виривається далеко вперед від античного розуміння. «НУС (грец. Νοῦς - розум, думка, дух) - розум, термін грецької філософії, початок свідомості та самосвідомості в космосі та людині, принцип інтуїтивного знання» [3]. Це дуже яскраво ілюструється тим, що Г. Гегель зробив своє поняття духа багатовимірною системою, що охоплює не тільки усе людське життя, включаючи як індивідуальне, так і соціальне, але і природу, і структуру світу загалом. Так, природа у Г. Гегеля теж є частиною духа, як і матерія.

Узагалі, певна ідея протиставлення духовного і матеріального світів може виникнути у людини сама собою, але слід розуміти що у Г. Гегеля протилежність не така вже й проста категорія, як та до якої ми звикли. Його ідея негативності, що проходить через усі його твори, має спонукати нас до осмислення протилежності навпаки як єдності, що реалізується як певний рух поняття.

Тобто попри сучасне ототожнення поняття «дух» лише з людським, що певним чином домінує у сучасному розумінні цього поняття, воно все ж говорить нам і про світ, у якому ми, як люди, живемо. Таким чином, можна взагалі дійти до думки, що людина і світ, як частини одного цілого, є не протилежними один одному, як ми звикли думати і сприймати взаємовідношення себе зі світом, а навпаки вони знаходяться у певній єдності.

Те, як люди намагаються реалізувати себе через світ і його виключення з системи, спрямовуючи погляд лише на матеріальне або духовне, можна сприймати як таку собі сліпоту. Гегелівська система не є ідеалістичною системою, а є такою, що певним чином зв'язує воєдино як дух, так і матерію,

органічно поєднуючи їх. Справа тут у тому полягає, що ми не можемо у вузькому сенсі говорити про дух, як про ідею, про бога чи про розум, тому що неможливо утворити поняття того, що знаходиться за межами твого сприйняття, а коли наші данні мають такий характер, говорити про первинність духа або ідеї недоцільно.

Коли ми чуємо про Гегелівський дух або про давньогрецький "нус", ми думаємо про деякий божественний розум, а деякі навіть про самого Бога, але у своє розуміння духа Г. Гегель вкладає не тільки щось таке високе як космос, але і щось абсолютно знайоме нам, мирське. Якщо для греків земний світ був лише спотвореним відбитком ідеального і божественного космосу, то для Г. Гегеля і космос, і земний світ є втіленням духа, який таким чином реалізується, пізнає себе і повертається до себе ж.

Поняття негативності у Г. Гегеля є дуже важливим для розуміння того, як саме працює вся його система, «негативность или отрицательность представляет собой у Гегеля не просто некую существенную форму понятия, благодаря которой мы можем мыслить все сущее, она определяет понятие в такой его действительной сути, в соответствии с которой оно обнаруживает себя в виде абсолютного единства сущности и бытия всего сущего [19, с. 164-166].

Негативність для нього означає заперечення значення. Таким чином, дух заперечує себе самого, тим самим виявляючи тотожність з собою. Це означає, що протилежні поняття у філософії Г. Гегеля знаходяться не на двох боках однієї монети, а безпосередньо один в одному. Іншими словами, заперечення є рух поняття взагалі і подібно до того, як поняття, заперечуючи себе, отримує своє власне визначення, дух пізнає себе через реалізацію у природі та людях.

Він проникає через усі сфери існування матерії, починаючи з примітивних форм, закінчуючи розвинутими, такими як релігія, мистецтво або

філософія, та закінчує дух свій довгий шлях у системі Г. Гегеля у третій формі абсолютного духа — філософії. Він уже знає себе повністю і став логічною системою, яка перетворюється в абсолютне самопізнання і повертається до себе. Таким чином, Гегелівський дух — це надзвичайно широке поняття, що потребує всебічного дослідження навіть у наш час. Почати таке дослідження варто з німецького «der Geist».

1.2. Німецьке «der Geist»

Пошуки значення слова незмінно повинні починатися зі словників, однак, оскільки Г. Гегель жив у проміжку між 1770 і 1831 роками, шукати значення слів, які він використовував слід у першу чергу в джерелах того часу, адже неможливо заперечувати, що ті слова, що ми використовуємо, набувають значення, виходячи з часу у якому ми живемо, і значення це з часом змінюється.

Слово «Geist» продовжує давньоверхньонімецьке слово «der Geist», яке, у свою чергу, є перекладом латинського слова «spiritus». Далі, «spiritus» має значення «дихання», «життя», «душа», «дух». При цьому, у ті часи слово «der Geist» було продовженням християнського «spiritus» та мало радше релігійне значення і пов'язувалося зі святим духом.

Є. А. Зуєва у своїй роботі, що присвячена аналізу мови, зазначає, що слово «der Geist» у німецькій мові раніше мало значення дихання, життєвого початку або руху повітря, [14, с. 80] це підтверджує нашу тезу, про те що слово «der Geist», на початку свого існування було просто перекладом латинського слова «spiritus». Тобто ще не набуло власного, притаманного німецькій класичній філософії значення.

Слово «дух» отримало значення розуму лише у XVIII столітті під впливом французької мови, при цьому, воно ще використовувалося у значенні як примари, так і духа у християнському сенсі. Гегель жив якраз у той час, коли це слово стало таким. Використовуючи його, він звертається не просто до розуму, але водночас і до більш пізнього варіанту значення цього слова.

Сучасний тлумачний словник німецької мови визначає слово «der Geist» як «denkendes Bewusstsein des Menschen», тобто як мислездатну свідомість людини і як синоніми die Verstandeskraft (сили розуму) та der Verstand (розуму). [32]. Однак, розуміння цього слова Гегелем у його час, як було зазначено вище, сильно відрізнялося від сучасного його розуміння. В ті часи, це слово радше відсилало до онтології, ніж до розуму. Отже, на нашу думку, Г. Гегель об'єднав значення, що було у цього слова до XVIII століття та значення, що було у нього після, таким чином, отримавши те поняття духа, про яке йде мова.

1.3. Англійські «Spirit» та «Mind»

Слово «der Geist», дуже пов'язане з англійським «spirit», з яким має куди більше спільного, ніж з тим же англійським ghost, яке теж іноді є перекладом слова «der Geist».

Слово «spirit» в англійській мові має не тільки значення нашого слова «дух», а й значення «спирт» або «летюча рідина», «флюїд», тобто щось таке, що незримо присутнє у нашій реальності, залишаючи нам тільки можливість помічати себе, але не побачити та не схопити свідомістю у всій своїй повноті.

У той час, як слово mind має вужче значення розуму, мозку, якогось мислездатного начала, тобто воно свідчить радше про суб'єкт, що мислить, про людину, ніж про те, що ми мали б на увазі під час розмови про дух.

Г. Ален у своєму словнику Гегеля вказує на те, що слово «der Geist» слід пов'язувати саме зі словом «spirit», оскільки воно більш точно передає сенс цього терміну на відміну від слова «mind», яке має занадто вузьке значення. Останнє стосується конкретно людського мислення, а дух у концепції Г. Гегеля охоплює більші масштаби, включаючи в себе всі аспекти людського існування. До них входять як нижчі частини нашої свідомості, тобто відображена у соціальних інститутах природа, так і мистецтво, релігія та філософія, які стосуються вищих пластів свідомості.

Таким чином, усю повноту даного терміну може, хоч і у дуже умовній формі, передати тільки слово «spirit». Однак, складність полягає тут у тому, що воно не відбиває повністю змісту терміну, оскільки дух — це, перш за все, певне мислення, або мислездатне начало, але таке, яке притаманне і світу самому по собі, і людині, тому слово «spirit» показує лише частину значення. Але на нашу думку вирішення цієї проблеми може бути лише одне: в роботах на англійській мові писати «der Geist», таким чином усуваючи полеміку.

1.4. Українське «дух»

У той час, коли українська мова формувалася як така, Гегель вже написав свої роботи. Подібно до того, як слово der Geist у німецькій мові набуло значення розуму, українське слово «дух» набуло такого самого значення наслідуючи європейську традицію. На користь цієї думки говорить значення слова «дух» у Словнику української мови XVI - 1-ої пол. XVII ст., де вказано значення слова «духовне начало» або «духовна сутність людини» [22, с. 235]. Про розум або мислення там немає ні слова. Таким чином у XVI-XVII століттях це слово радше мало б відсилати нас до якогось божественного початку в людині, що, звичайно, недалеко від Гегелівського розуміння, однак цього виявляється недостатньо.

Згідно зі словником української мови: в 11 томах, дух — це психічні здібності, свідомість, мислення. Більш розширене трактування з цього ж джерела, що вказує на філософські засади у трактуванні «духа», відсилає нас до позиції матеріалістичної філософії. Вона визначає дух як особливу властивість високоорганізованої матерії та найвищий результат її діяльності.

Ідеалістична ж філософія, за тим самим словником, наголошує на тому, що дух — це все ж деяке нематеріальне начало, що лежить в основі всіх явищ. Дух трактується як первинний відносно матерії. Дух в українській мові це філософська категорія, а не тільки слово яке ми вживаємо кожного дня. Таким чином збудована українська мова. Це приводить нас до ствердження того що саме українська мова може в усій повноті розкривати навіть такі складні філософські категорії.

Щобільше, можна стверджувати, що значення нашого слова розширилося за допомогою контексту європейського аналога. Але як в українському розумінні, так і в будь-якому іншому, виникає полеміка в визначенні значення цього слова. Вирішити цю суперечність, не видається можливим, рівним чином як і зайняти в цьому якусь конкретну позицію. На нашу думку слово «дух», викликає полеміку навколо себе, саме цчерез обсяг цього поняття. Різні течії філософії, визначають його по різному, і нам доведеться на це зважити при дослідженні філософії Г. Гегеля. Отже нашим основним трактуванням цього терміну, з яким ми перейдемо до аналізу робіт Г. Гегеля, буде дух як нематеріальне начало, що виступає в якості першопочатку для всіх речей та явищ.

З цим ми переходимо до Гегелівського розуміння, адже вно сильно відрізнялося від певного узагальнення цього етрміну яке зробили пізніше. Г. Гегель вкладав у слово «дух» певні власні засновки і розумів його посвоєму, доповнюючи чинне значення цього слова. Розуміння духа у Г. Гегеля не стане

доступним без огляду його місця у системі філософії, тому значна частина цієї роботи буде присвячена їй.

1. 5 Висновки до розділу

Отже, у розділі розглядається слово «дух» у контексті німецької, англійської та української мов. Досліджено етимологію слова та надано певну рекомендацію щодо роботи з англійським перекладом слова «дух».

У розділі 2.1 розглянуто поняття «der Geist», у ході дослідження якого визначено, що воно є продовженням латинського слова «spiritus», яке мало значення «дихання», «душа» та «дух» (як примара). Отримало значення розуму воно лише після XVIII століття за допомогою впливу на нього французького синоніма. Довгий час після цього слово «der Geist» мало значення як «примара», так і «розум». Філософія Г. Гегеля значно розширила контекст і значення цього слова, поглинувши обидва цих значення, і сучасне німецьке «der Geist» означає вже «мислездатну свідомість людини» або «розум».

У розділі 1.2 предметом дослідження стали англійські синоніми до слова «der Geist» - «Spirit» та «Mind». Зважаючи на те, що в англійській мові немає слова, що могло б точно передати значення німецького «der Geist», у процесі адаптації цього терміну виникло багато плутанини, внаслідок чого «der Geist» перекладали і як «spirit», і як «mind» та навіть як «ghost». Найдоцільнішим з перекладів виявляється «spirit» через те, що «mind» має вужче значення конкретно людського розуму і не виходить за його межі, а «ghost» має взагалі інше значення і не підходить для філософії. Отже, висновком з цього буде те, що «der Geist» англійською мовою краще перекладати як «mind», щоб уникнути непорозумінь. Проте сьогодні часто цей термін взагалі не перекладають.

Тема дослідження, що розгортається у розділі 1.3, стосується українського слова «дух», яке набуло значення майже аналогічного до «der Geist» у XVI – 1-й пол. XVII ст., тобто значення розуму, а не тільки певного духовного начала. Українській мові пощастило більше за англійську, українські дискусії торують навколо трактування самого слова «дух», а не довкола пошуку влучного синоніма. Можна стверджувати, що українське слово «дух» розширилося під впливом європейської традиції.

Отже, це має дати змогу зрозуміти, що слово «der Geist» є майже ідентичним за значенням до слова «дух» і вони обидва мають не лише значення специфічного людського, але й відсилають до певного духа як нематеріального начала, що виступає в якості першопочатку для всіх речей. Це свідчить про те, що під словом «der Geist» Г. Гегель розумів не лише мислену структуру, або живу істоту, що існує метафізично, а дещо, що за своєю природою є вищим за все це.

РОЗДІЛ 2. ПОРЯТТЯ «ДУХ» ТА ЙОГО ІПОСТАСІ В РОБОТАХ Г. ГЕГЕЛЯ

2.1 «Дух» як такий

Усе вищезгадане обов'язково приводить нас до основної теми цієї роботи — до розуміння духа саме у філософії Г. Гегеля. Для повного розуміння картини, на жаль, не можна обмежуватися абстрактним поняттям «дух», доведеться розглянути кожен іпостась його існування.

Це дасть можливість побачити кожен частину і форму його існування окремо, після цього, можна зібрати цю мозаїку до купи, аби дійти мети цього дослідження.

Усе розпочалося 1807-ого року, коли Георг Фрідріх Вільгельм Гегель опублікував свою роботу «Феноменологія духа», у якій ввів поняття «дух». Для філософа ця робота мала значення першої частини його власної науки. Робота вплинула на багатьох філософів, яких ми знаємо з книжок з історії філософії, серед таких були Сартр та Гайдеггер, пізніше вони не дуже добре відгукувалися про філософію Г. Гегеля, це мало б нам вказати ще більше на ту саму таємничість і складність робіт Г. Гегеля.

Проблема тут на нашу думку полягає у тому, що складні ідеї все ж не можуть бути виражені просто. Не вистачить ані слів, ані поєть, щоб описати те, що ми називаємо Богом, чи те що Г. Гегель називав Духом, але потрібно до цього прагнути, і філософія має для цієї мети дещо ускладнитися.

У «Феноменології духа» Гегель прямо вказує на те, що під словом «дух» розуміє певну сутність. «дух этого мира есть проникнутая самосознанием духовная сущность, которая знает, что она непосредственно наличествует как эта для себя сущая сущность и что ей противостоит сущность как некоторая действительность.» Феноменология [5, с. 250].

Дух — це жива істота, тому що тільки у живої істоти може бути самосвідомість, тому не можна говорити про нього як про абстрактну концепцію. Дух — це надособистість, про яку потрібно думати саме як про живу та наділену свідомістю та розумом істоту. Оскільки дух має статус першооснови всіх явищ природи, то будь-які форми свідомості, що існують, тобто усі люди взяті як окремі індивіди, являють собою його абстракції. Тобто все з духом пов'язано, ніби гілки — з деревом.

Суть існування подібних абстракцій, людей, полягає у тому, що дух пізнає сам себе і зупиняється на своїх аспектах, тим самим формуючи певну

форму свідомості, тобто будь-яку наявну свідомість, результат його діяльності і його частину.

Сам дух з'явився не одразу, не з порожнього місця, йому передує «Ідея». Отже, ідея виступає як мислення, що відчужує себе в природу, природа при цьому може бути зрозуміла як інобуття цієї самої ідеї, що виступає як мислення, що існує об'єктивно.

Ідея — це мислення, але не людське, а іманентно властиве самому світу, завдяки його присутності ми можемо розуміти світ, оскільки наше власне мислення схоже на ідею. Саме тому світ у своїй першооснові здається нам логічним, тому що він підпорядковується тим самим законам, які внутрішньо притаманні самому мисленню. При цьому, будь-які форми свідомості, що існують являють собою абстракції цієї сутності. Суть їх існування полягає у тому, що дух пізнає сам себе і зупиняється на своїх аспектах, тим самим формуючи певну форму свідомості. У філософії Г. Гегеля поняття «дух» сильно пов'язано з поняттям «ідея». Ідея виступає як мислення, що відчужує себе в природу, природа при цьому може бути зрозуміла як інобуття цієї ідеї, тобто об'єктивного мислення.

Ідея — це мислення, але не людське, а іманентно властиве самому світу, завдяки його присутності ми можемо розуміти світ, оскільки наше власне мислення схоже на ідею. Саме тому світ у своїй першооснові здається нам логічним, тому що він підпорядковується тим самим законам, які внутрішньо притаманні самому мисленню. Виходячи з цього, ідею слід розуміти як субстанцію або як внутрішній зміст світу. Оскільки Ідея є першоосновою всього що існує, існувало і буде існувати, усе це вже є в ній і з неї еманує у світ.

При цьому, безпосередня ідея — це життя саме по собі. Будь-яка жива істота буде реалізацією ідеї. Відповідно, форми живих істот визначаються як специфікації ідеї. Тобто тут присутній той самий механізм, що був у розвитку «духа», причиною цьому є те, що дух і Ідея, можуть бути зрозумілі для більшої ясності майже як синоніми. Різниця між ними полягає лише у тому, що Ідея не має тілесного вираження, а дух має. Тобто ідея — це життя саме по собі, абстрактне уявлення, а дух — це вже конкретна жива істота.

Будь-яка жива істота, як зазначає Г. Ален, є специфікація ідеї, але кожна специфікація кінцева та обмежена, проте в людині ідея знаходить своє найкраще вираження. «Each living thing expresses the universal in its own limited and one-sided way, and each perishes. In Spirit, in human nature, the Idea finds a better medium of expression» [29, с. 234].

На нашу думку, це пов'язано з тим, що, хоча людина і є такою ж твариною, як і інші, тобто безпосередньою формою ідеї, вона виходить далеко за рамки такого буття за допомогою своєї свідомості, яка дозволяє їй пригнічувати та підпорядковувати свої природні пориви. Грубо кажучи, свідомість дає нам можливість керувати нашою власною природою у необмежених масштабах. Така можливість є лише у людей, оскільки тварина природним поривам протидіяти не може.

Дух — це теж ідея, тільки реалізована у нашому світі, але через людську діяльність вона розкривається найкраще. Оскільки дух є фактично нашим усім і ми не можемо уявити себе без нього, він для нас — це щось безпосередньо мирське, наочне, звичне, водночас недосяжне і містичне, оскільки наше власне мислення часто виявляється для нас покритим мороком невідомості.

Ми не знаємо про нашу свідомість і можемо навіть потонути у ній, як у морі, тому що вона є чимось набагато більшим за те, що ми у ній знаємо.

Узагалі, у філософії Г. Гегеля і у розумінні того, чим насправді є, дуже важливою є специфіка його розуміння терміну мислення. Справа тут у тому полягає, що Г. Гегель не мав на увазі мислення як специфічно людську рису, для нього мислення — це всезагальна і всеохоплююча субстанція, що сама стала суб'єктом.

«Субстанція духа – це свобода, тобто незалежність від іншого, відношення до себе самого. Дух є – для-себе-сущє, що має себе своїм предметом, здійснене поняття. У цій наявній єдності поняття та об'єктивності полягає і його істина, і його свобода» [8, с. 41]

Це важливо для розуміння повної картини того, що відбувається у філософії Г. Гегеля, але потрібно уточнити ще деякі моменти, аби згодом повернутися до цієї ідеї. Сам Г. Гегель вказує на безпосередній зв'язок між духом та ідеєю, стверджуючи, що «дух є завжди ідея» [8, с. 32]. Однак, він зазначає, що спочатку він являє собою лише поняття ідеї — ідею у її невизначеності, або в абстрактній формі реальності, у формі буття.

Таким чином, спочатку дух є безпосередньо буттям, а буття в ідеалістичній філософії має значення абсолютної реальності, яка знаходиться поза часом та простором, і постає для нас як істина реальність. Ця істинна реальність є не просто структурою, що майорить десь у свідомості як ідеал, а виступає у ролі першооснови світу.

У Г. Гегеля в роботі «Наука логіки», що стала першою частиною його філософської системи після того як він вирішив відмовитися від описаної у «феноменології духа» системи. У «Науці логіки» з'являється категорія чистого буття, що якраз стосується того, як дух існує на початку свого становлення. Отже, чисте буття — це таке буття, у якому ще нічого немає, ще нічого не

визначено і немає ніяких характеристик. Отже, дух на початку свого існування просто є, просто існує без будь-яких власних рис.

Першим і найпростішим його визначенням можна назвати «Я». Воно здається простим, проте варто вказати на те, що все у цьому світі є «Я», таким чином, він відображає як деяку конкретну одиничність, так і загальне. Загальне у тому сенсі, що дух проникає через увесь люд і різноманітність речей, позбавляючи їх тим самим уявної самостійності і роблячи частиною загального. Дух — це тотальність, яка є для себе суцільною, і дійсна ідея, яка повертається до себе ж.

Як стверджують Розова Тамара Вікторівна та Чорна Лідія Валеріївна у своїй роботі «Філософська система Гегеля як вчення про етапи розвитку Абсолютної Ідеї», дух є невидимим, але він діє як субстанція у кожній людині, проходячи різні формоутворення, і постійно перебуває в стані становлення. Спочатку він існує як принцип, який має реалізуватися через свою власну діяльність [17].

Сам Г. Гегель говорить про розвиток духа так: «Розвиток духа полягає в тому, що він існує:

I - у формі ставлення до самого себе; що в його межах ідеальна тотальність ідеї, т. е. те, що становить його поняття, стає такою для нього, і його буття полягає в тому, щоб бути у себе, т. е. бути вільним, — це суб'єктивний дух;

II - у формі реальності, як підлягає породженню духом і породжений ним світ, в якому свобода є необхідністю, — це об'єктивний дух;

III - як в собі та для себе суще і вічно себе породжує єдність об'єктивності духа і його ідеальності, або його поняття, дух в його абсолютній істині, це абсолютний дух» [8, с. 32]. Таким чином, дух проходить три ступені

свого розвитку на шляху до пізнання самого себе. При цьому, варто відзначити, що цей поділ не може розглядатися як ієрархічний розподіл, оскільки всі його ступені більше схожі на частини єдиного цілого механізму, а одна частина механізму не може бути важливішою за іншу, оскільки у такому випадку втрачається будь-яка працездатність або функціональність «неважливих» деталей, через яку всі частини механізму виражають себе.

Не було згадано деяких важливих моментів, або частин, які мають значення у контексті філософської системи Г. Гегеля. У своїй роботі Розова Т. В. та Чорна Л. В. зазначають, на нашу думку, певним чином невдалу щодо дійсного значення духа тезу «У ХІХ столітті загальновизнаним було уявлення, що мислення знаходить свій вираз у науковому знанні, яке існує об'єктивно, поза свідомістю окремих людей і визначає останню. Кожна окрема людина щодо науки є лише її органом. А наука як система понять і категорій лежить в основі світу і визначає його існування і розвиток. Гегель цю об'єктивно існуючу науку позначає поняттям “дух”, “Світовий дух”. Цей Світовий дух невидимий, але він діє як субстанція в кожній людині, проходячи різні формоутворення» [17, с. 226].

Тут одразу наочно виявляються декілька проблем. Якщо мислення суб'єкта знаходить свій вираз у науковому знанні, це не означає що вони ототожнюються. Що більше, онтологічний статус науки у ХІХ столітті викликає певний сумнів, який підтверджує наведене нижче джерело.

«Для западноевропейской философии 19 в. характерно резкое падение интереса к онтологии как самостоятельной философской дисциплине и критическое отношение к онтологизму предшествующей философии. С одной стороны, достижения естественных наук послужили основой для попыток нефилософского синтетического описания единства мира и позитивистской критики онтологии» [11].

Мало того, викликає сумнів і ототожнення духа у Г. Гегеля з цією наукою, навіть, якщо уявити її онтологічність, оскільки Г. Гегель ніколи не називав дух саме наукою, він не ототожнював їх, а лише говорив про «науку про дух». Наука є результатом людської діяльності і не може бути ототожнена з духом. Так само, як мистецтво релігія і філософія не ототожнюються з ним, а він тільки в них проявляється, має в них своє вираження. Дійсно, без духа не може існувати наука, але мета науки у філософії Г. Гегеля постає саме у тому, щоб пізнати дух, вона є інструментом у його руках, яким він користується через нас.

Також у вже згаданій роботі «Філософська система Гегеля як вчення про етапи розвитку абсолютної ідеї» зазначається: «Світовий дух по суті своїй — це об'єктивована і персоніфікована наука» [17, с. 226].

Таке визначення світового духа, на нашу думку, є хибним, оскільки, коли мова йде про світовий дух, на увазі мається розвиток історії, що підтверджує Г. А. Меггі у своєму «словникові Гегеля». Він зазначає: «When Hegel refers to Spirit as what moves history, he often terms it 'World Spirit'» [29, с. 260].

Постає також питання про те, чи може бути наука цілком об'єктивною, адже правда у тому полягає, що вона може тільки до об'єктивності прагнути. Людська природа і певні обмеження, що накладає на нас суб'єктивізм, роблять неможливим таку повну об'єктивність. Коли мова йде про науку, ми можемо говорити про об'єктивність, як про те, у чому наші суб'єктивні духи погоджуються, це те, яким чином насправді діє наука, адже справжньою об'єктивністю ми називаємо те, що недосяжне для нас. Те, що знаходиться за межами нашого суб'єктивного сприйняття ще не уражене нашим суб'єктивізмом і саме тому залишається об'єктивним.

Іншими словами, якщо ми не сформувавши знання про предмет, цей предмет буде справді об'єктивним, але нам недоступним через природу

нашого пізнання і ми лише можемо уловити натяки на його присутність. Коли мова йде про дух, він є об'єктивним саме у цьому сенсі, він не може бути нами повністю охоплений, але ми сприймаємо натяки на його існування.

«Труднощі філософського пізнання духа полягають в тому, що при цьому ми маємо справу вже не з порівняно абстрактною, простою та логічною ідеєю, але з самою конкретно., найрозвиненішою формою, яку ідея досягає у своєму власному здійсненні. І кінцевий, або суб'єктивний, дух — а не тільки абсолютний — повинен бути осягнутим, як здійснення ідеї» [8, с. 6].

Виходячи з вищесказаного, нам варто сприймати етапи розвитку духа, як його рух до самого себе, де кожна частина однаково важлива, і тому не може бути прибрана з системи. Як вже було згадано, нам доведеться деконструювати дух до його складових та форм. Першою такою формою за логікою самого Г. Гегеля виступає суб'єктивний дух.

2.2 Суб'єктивний дух

Суб'єктивний дух — це перша частина філософії духа Г. Гегеля, представлена у третій частині енциклопедії філософських наук, і за сумісництвом перший етап розвитку духа. Ідея, яка реалізувала себе у природі, знаходить свій подальший розвиток як дух, при чому, дух ще індивідуальний.

Згідно з філософським словником: «Суб'єктивний дух (subjektiver Geist) - за Гегелем, дух, який перебуває в безпосередньому зв'язку з самим собою (у відчутті, почутті, мисленні, волі індивіда)» [27]. Але це визначення, на нашу думку, далеке від того, що саме Г. Гегель мав на увазі під цим терміном. Це радше ілюструє спосіб існування цього духа, але не визначає його самого. Люди, які будуть шукати відповіді на свої питання з філософії Г. Гегеля, радше будуть введені в оману таким визначенням.

Ключова особливість цієї ітерації духа полягає у тому, що у своїй суб'єктивній формі він, перш за все, — індивідуальна свідомість або саморефлексія. Подальший аналіз робіт Гегеля з цього приводу добре підтверджує цю думку.

Гегель вказує, що суб'єктивний дух може розглядатися антропологією, феноменологією духа і психологією. Оскільки він існує, можна сказати, у трьох вимірах відразу, як і будь-яка інша частина даної системи. У першому сенсі його варто розуміти як душу або природний дух, дух в собі, безпосередній дух. Тут він стає предметом антропології. Предметом феноменології стає його друге розуміння, яке він називає «дух для себе» [8, с. 38] або опосередкований дух. У цьому сенсі він є свідомість, тотожна рефлексія в собі або стосовно іншого. Він здатний до рефлексії «Я». Для психології ж суб'єктивний дух виступає як дух, який визначає себе в собі, виступаючи для себе суб'єктом таким чином.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що він і є індивідуальне сприйняття людини. Суб'єктивним духом можна назвати чуттєві форми та логічні категорії. Іншими словами, початок мислення, адже саме з них починається все мислення. Вони є основними умовами пізнання і мислення взагалі.

Суб'єктивний дух існує у трьох формах: душі, свідомості та для себе суцього духа. Як душа він являє собою абстрактну загальність, при цьому, як свідомість він виступає як форма відокремлення і нарешті як форма одиничності у для себе суцього дусі. Усе це являє собою образ розвитку поняття у дусі.

В антропології для Г. Гегеля на перший план виходить духовне та його особливість. При чому, питання про походження людини або різницю між

людьми, які були довгий час головними питаннями цієї науки, він ставить на другий, якщо не на третій, план.

Для Гегеля предметом антропології, у першу чергу, виступає душа людини, тобто дух у своїй тілесності. Душа людини, за філософією Г. Гегеля, тісно пов'язана з нашими природними поривами, однак не є плодом матеріального. Гегель вважав, що їх взаємозв'язок — це у першу чергу таємниця, адже, за його словами, якби вони знаходилися у протистоянні як самостійні початки, вони б залишалися один для одного непроникними, однак, маємо зовсім іншу ситуацію. У їхньому взаємному небутті, за його словами, і відбувається це спілкування.

Більш детально поняття душі Г. Гегель описує у першому томі енциклопедії філософських наук, де зазначає що «Безпосередня ідея є життя. Поняття що реалізоване як душа у певному тілі, стосовно зовнішності (Äußerlichkeit) якого душа є загальність, що безпосередньо співвідноситься з собою» [5, с. 405].

Тобто взагалі не можна дивитися на душу, як на щось відокремлене від тіла, оскільки тіло і душа є частинами поняття, що у них реалізується. Деякі спроби досягти органічної єдності між тілом та душею робилися задовго до Гегеля, однак, спроба вказати на те, що вони є двома частинами дечого більшого в людині, ніж сама людина у своєму житті може уявити, дуже надихає на певні розмисли.

Тому доцільно говорити що суб'єктивний дух — це душа людини й індивідуальна самосвідомість. Для цієї індивідуальності ключовою характеристикою є свобода, у якій вона і розвивається. Однак, Г. Гегель указує на те, що така свобода помилкова у самій своїй основі, оскільки реалізується вона як свобода у можливості задоволення своїх егоїстичних бажань.

Виходячи з цього, його розвиток надалі неодмінно призводить його до його істини — об'єктивного духа, який реалізується як громадські інститути або форми суспільної свідомості.

Гегель зазначає на самому початку своєї роботи про суб'єктивний дух, що в душі пробуджується свідомість і ця свідомість виявляє себе як безпосередньо пробуджений розум. Цей розум звільняє себе своєю діяльністю і досягає свідомості свого поняття і, таким чином, об'єктивності. Однак, на розсуд автора даної роботи, розташувати цю інформацію слід ближче до кінця, оскільки тепер ми вже володіємо достатньою кількістю інформації для розуміння і розкриття написаного, а саме того факту, що суб'єктивний дух має досягти об'єктивності і робить він це через власний розвиток у формі людської свідомості.

Однією з ключових, а може навіть найголовнішою темою у розумінні суб'єктивного духа є трактування Г. Гегелем з його допомогою поняття та сутності свободи. Розуміння свободи у цього філософа значним чином відрізняється від уявлень попередників, на що у своїй статті «Ідея свободи у філософії Г. Гегеля» вказує Ірина Остапець [10].

Сам же Г. Гегель зазначає ось що: «Субстанція духа – це свобода, тобто незалежність від іншого, відношення до себе самого. дух є – саме-для-себе суще, що має саме себе своїм предметом, здійснене поняття. У цій наявній єдності поняття та об'єктивності полягає і його істина, і його свобода» [8, с. 41].

Це питання має ключове значення і для нас, оскільки і зараз, на нашу думку, питання свободи зовсім не втратило актуальності. Поняття свободи, можна сказати, розвивалося всю нашу історію. Ми своїми очима бачимо сучасні соціальні рухи і не можемо вважати, що вони нібито не впливають на нас і наше розуміння свободи.

Г. Гегель трактує історію як історію розвитку свободи. Цей розвиток обумовлений, у свою чергу, еволюцією суспільного ладу. Якщо поглянути на хід історії, це трактування дійсно має свій певний сенс. Але для нас це має дещо інше значення. Якщо історія сприймається як розвиток свободи, тоді вона є розвитком духа.

2.3 Об'єктивний дух

Об'єктивний дух з'являється як другий етап розвитку духа. Він представлений у другому розділі «Філософії духа». Таким чином, він є певним органічним продовженням суб'єктивного духа.

Отже, якщо суб'єктивний дух — це індивід, то об'єктивний — суспільство. Це не дивно, адже ми часто чуємо про те що люди — істоти соціальні. Мало того, деяким через це спадає на думку порівнювати людей з комахами, які мають колективний інтелект.

На нашу думку, Г. Гегель тут би посміхнувся, адже наше суспільство фактично є колективом індивідуальних свідомостей. Можна сказати, що індивідуальні людські духи у своїй різноманітності через взаємодію один з одним утворюють конструкт, який називається суспільством. Цю тезу підтверджує Г. А. Меггі у своїй роботі «Словник Гегеля», коли пише про світовий дух. Він пише що: «When Hegel speaks this way, however, he speaks figuratively. All Hegel really claims is that there is an inner logic to history, and that it is the process of Spirit (or self-aware humanity) realizing itself [29].»

Далі він цитує Г. Гегеля, кажучи що історія світу — це раціональний процес розвитку світового духа, він є субстанцією історії. Це підтверджує тезу про те, що дух виражає деяку колективність людей, тобто самосвідомість не конкретної людини, а людства в цілому.

Люди не можуть не спілкуватися та не взаємодіяти з іншими представниками свого виду. Ми залежимо від цього настільки, що при спробі чинити опір цьому механізму гарантовано отримуємо різноманітні психічні порушення. Довге перебування в ізоляції від інших людей може спричинити неабиякий дискомфорт і пошкодити нашу свідомість. Чи не вказує це на те, що ми існуємо як люди лише тоді, коли знаходимося у взаємодії з іншими людьми, а отже з духом?

Це дійсно вважається певним механізмом духа. Можна сказати, що це біль шматка пазла, який загубився. Людина ніколи не потрапить назад до своїх частинок і не зможе разом з ними утворити повну картинку, бо чогось буде не вистачати.

Як нам зазначає філософський енциклопедичний словник, об'єктивний дух – «світ, який створює людство, сукупність суспільного життя і його розвитку у вигляді всесвітньої історії» [27].

Отже, ми можемо розуміти його як продовження життя суб'єктивного духа. Існування людей обов'язково приводить до їх об'єднання, про це свідчать здоровий глузд та наша історія. Таким чином, можна говорити про те, що у цього є певна причина. Цією причиною в сутності об'єктивний дух і є.

Суб'єктивний дух реалізує свободу індивіда як таку. Щодо об'єктивного духа, то тут доцільно висловилися Розова та Чорна у своїй роботі «Філософська система Гегеля як вчення про розвиток абсолютної ідеї», зазначивши, що державу Гегель оголошує вищою формою об'єктивного, духа і реалізації свободи.

Тож, свобода як тема завжди буде присутньою. Тепер ми переходимо до значно більшого її уособлення. Як індивідуальну свободу, так і права та соціальні гарантії нам надає і гарантує саме держава.

Якщо виходити з засад того, що наші індивідуальні духи є вільними за своєю суттю, то держава має також гарантувати нам святість та недоторканість цієї самої свободи. Саме через це ми можемо розуміти державу та її інститути, як втілення нашої реальної свободи, тобто свободи кожного з нас.

Проте свобода одного індивіда закінчується там, де починаються права іншого, через це певні обмеження, що накладає на нас держава, виявляються необхідними для нашого нормального співіснування. До цієї думки нас відсилає теорія суспільного договору.

Люди, звісно, всі вільні, але як можна зробити так, щоб усім було зручно? Можна лише дещо обмежувати себе, проте добровільне обмеження — це не втрата свободи, а її розвиток. Наша колективна свобода через нашу власну природу може реалізуватися лише через колективне і добровільне обмеження. Аби виключити з цього процесу особисті інтереси будь-якого суб'єкту, були створені закони. Закон також є одним з найвищих досягнень нашої свободи. Для нього немає пристрастей. Він судить настільки об'єктивно, наскільки це можливо.

Будь-яка людина з певним життєвим досвідом може заперечити, засвідчивши, що закони постійно оновлюються, іноді виявляються неправильними та варварськими.

Проте, якщо сама свобода, як і ми, нестабільна, воно тече і розвивається з часом, то те, що вона породила у процесі свого існування, теж має таким бути. Це нам дуже допоможе зрозуміти як саме непорушний і ідеальний закон, який є втіленням нашої свободи, яка теж є непорушною та абсолютною, може при цьому розвиватися.

З новим витком розвитку духа як такого, розвивається не лише індивідуальна людина, але і суспільство та культура. Наприклад, раніше не всі

люди вміли читати, проте сьогодні невміння читати — це нонсенс для цивілізованого світу. Ще й надто, не так давно було нормально знати одну чи дві мови, але сьогодні це теж стає все більш ненормальним.

Таким чином, ми на власні очі бачимо розвиток індивідуальної людини. Раніше читала меншість людей, зараз читає більшість, а через десять років усі будуть читати багатьма мовами.

Така ж справа і з усім, що створено людською діяльністю. Мінливість у системі управління державою може продемонструвати нам історія, адже ми пробували різні варіанти управління держави, і зараз спинилися на парламентсько-президентській республіці, але це не означає кінець.

Розвиваємося ми, і розвивається кожна частинка нашого буття. Ми робимо кращими себе і те, що ми створили до цього, вже не задовольняє нас. Ми змінюємо його, покращуємо його. Ми покращуємо те, що здавалося ідеальним тому, що воно було ідеальним, коли не можна було побачити більшого.

2.4 Абсолютний дух

Підходимо до одного з найцікавіших термінів у філософії Г. Гегеля. Абсолютний дух — один з найголовніших термінів у філософії Г. Гегеля, ним позначається абсолютна ідея, що знає себе.

Уперше цей термін філософ вводить, як і сам термін «Дух» у роботі «Феноменологія духа», пізніше доповнює та покращує його разом з самою системою у «Енциклопедії філософських наук». Третя частина «Філософії духа» присвячена повністю йому.

Абсолютний дух — це причина руху історії, причина руху світу та всіх людських дій. Він створює героїв та злодіїв, тому що є замислом нас.

У цій роботі вже багато часу приділялося визначенню частин системи Г. Гегеля, але через те, що це занадто важливо для розуміння всього, що буде сказано далі, необхідно знову до цього повернутися.

Отже, дух у своєму розвитку, у своєму житті, проходить три етапи:

Суб'єктивний дух, як індивідуальна людська душа, що існує як для-себебуття.

Об'єктивний дух, який втілюється як дух суспільства і є його причиною та смисловим навантаженням.

Та Абсолютний дух, що є вічною істиною, реалізується у нашому світі як мистецтво, релігія одкровення та філософія. Це свідчить про надвелике значення цих досягнень людського виду. Такі речі, як мистецтво, релігія та філософія не можуть бути народжені у примітивному суспільстві, вони є найвищим досягненням людства. Вони народжуються тоді, коли існує суспільство, яке до цього готове.

Наша епоха демонструє величезну силу цих речей. Сьогодні мистецтво виходить на зовсім новий рівень з винайденням способу зробити цифрове мистецтво унікальним. Це важливий крок, адже фактично він прирівняв цифрове мистецтво, яке до цього визнавалося у кращому випадку привабливим, до витворів класичного зображального мистецтва.

Сьогодні ростуть і розвиваються спільноти авторів, які збираються на тематичних сайтах і пишуть історії на величезний спектр тем. Рівень якості цих творів визначається їх рейтингами на сайтах, що означає, що кожен глядач впливає на митця. Творити музику сьогодні — це вже не привілей вузького кола людей, що мають відповідну освіту. З сучасними програмами будь-хто може творити музику, викладати її на тематичний сайт.

Мистецтво сьогодні розвивається і змінюється з величезною швидкістю, кожен автор додає до цього щось своє і кожен хто сприймає цей творчий порив, так чи інакше прямо впливає на автора. Соціальна увага є дуже важливим показником для сучасних авторів. Вона вимірюється у тому, чи реагують на митця у соціальних мережах інші люди. Це фактично привело нас до дещо нового рівня всього того, що є для нас найвищим досягненням.

Сучасні мистецтво, релігія та філософія, вільніші і більш значущі, ніж це було сто років тому, через це людство стоїть на порозі грандіозного повороту у всьому розумінні його існування.

Мистецтво — це перший етап, на якому знаходиться Абсолютний дух при своєму утворенні. На ньому він знаходиться у формі чистого образу. Він розпадається одразу на твір, автора цього твору та людину, яка ці твори споглядає.

Це є конкретним спогляданням у собі абсолютного духа як ідеалу. Це споглядання можливе завдяки тому, що дух взаємодіє зі своїми суб'єктивними та об'єктивними частинами, на це варто звернути увагу і ми до цього повернемося трохи згодом.

У цій формі дух є лише знаком ідеї, який було висвітлено суб'єктивним творчим духом, таким чином, щоб він вказував на цю ідею.

Саме це, за Г. Гегелем, і є краса. Втілення ідеї. Чим більше вона повна, тим більше людям це подобається, тим більше люди цим захоплюємося, і тим сильніше це на них впливає. Через споглядання мистецтва ми відсилаємо свою свідомість до Абсолютної ідеї, знаходимо свій внутрішній спокій і розуміємо закони буття. Відчуття мистецтва, це відчуття споглядання Абсолютної ідеї, але відчуття не у повному обсязі, а лише частинами, маленькими уламками,

тому що це межа до якої може дійти мистецтво. Воно завжди буде демонструвати нам лише уламки, відсилатися, але не охоплювати повністю.

Гегель вказує на те, що мистецтво з необхідності використовує природні форми для того, щоб виразити дух. Вони, ці форми, мають містити у собі те значення, яке мистецтво містить у собі самому.

При цьому, найповнішою та істиною природною формою, яка може виразити дух, він вважає людину. Людина для духа — найкраща форма, найбільш істинна і найповніша через те, що лише в нас Ідея може реалізовуватися настільки широко.

«З усіх форм людська є найвищою істинною, бо тільки в ній дух може мати свою тілесність і тим самим своє наочне вираження.» [8, с. 382].

Ми є тілесним вираженням духа, тому що лише ми йому і підходимо як форма. Люди, таким чином, існують, що підходять йому, адже він фактично і є причиною нашого існування. Але у форми мистецтва є певні обмеження. У такій одиничності оформлення йому занадто тісно, і тому мистецтво може бути лише обмеженим громадським духом.

У зв'язку з обмеженістю змісту краса взагалі стає чимось формальним і зміст думки або матеріал може бути навіть несуттєвим, але при цьому бути витвором мистецтва, тому що у цьому витворі мистецтва себе знаходить Дух. Твір відсилає до духа, і тому твір є мистецтвом.

Це також пояснює те, що не кожен прояв творчості можна вважати мистецтвом і не кожен твір проявом духа:

«Твір мистецтва тільки в тому разі є виразом бога, якщо в цьому виразі не полягає ніякого ознаки суб'єктивної особливості, але зміст властивого йому

духа сприйнято у всій чистоті і породжено без домішки цієї суб'єктивної особливості та пов'язаної з нею випадковості» [8, с. 385].

Однак, оскільки свобода міститься лише в мисленні, натхнення художника проявляється як абсолютно непідвладна йому самому сила, як зовнішній вплив.

Творчість виступає як щось, що притаманне конкретному генію, як суб'єкту, як його природна безпосередність. Саме тому Г. Гегель називає художника майстром бога. Таким чином він намагається показати, що мистецтво саме по собі є зображенням духа, а художник за своєю природою і за своїм покликанням змушений творити.

Тобто люди вимушені творити, оскільки дух для них виступає законом. Ми не можемо не дихати, ми не можемо не спати і нам це здається очевидним.

Наступним етапом його розвитку є релігія, тут можна сказати, що вона взагалі об'єктивно виникає з Абсолютного духа. Тут він перебуває у своїй громаді. Бог присутній як дух у своїй релігійній громаді і знаходиться у суб'єктивній свідомості її членів.

Істиною може бути лише така релігія, змістом якої виступає Абсолютний дух, тобто релігія одкровення. При цьому, джерелом цього одкровення має виступати сам Бог.

У цій сфері Абсолютний дух вже не виявляє свої абстрактні моменти, як це було на етапі мистецтва, а націлений на самого себе. Він вже не уловлює якусь невідому присутність, а наочно бачить себе.

Він присутній як певне одкровення для людей, що є послідовниками релігії. Він присутній у них самих, і це робить його реальним для них. Що

більше, мистецтво не завжди має наявне оформлення. Воно не завжди доносить до усіх одну і ту ж думку, але релігія у цьому сенсі відрізняється.

Ще більше за цим самим критерієм від релігії відрізняється філософія. Вона є третім етапом розвитку абсолютного духа.

Духи мистецтва та релігії зливаються воедино, утворюючи у своєму апогеї дух філософії. Зовнішній спосіб споглядання мистецтва та властиве йому суб'єктивне творення і розпадання його змісту на незліченну кількість самостійних форм стає тотальністю і, таким чином, релігією. Тут розкривається опосередкування змісту, і прості форми об'єднуються в духовне споглядання, що володіє самосвідомістю.

Це пізнання в мисленні поняття мистецтва та релігії, в якому всі їх відмінності постають як необхідні та вільні. Філософія є пізнання необхідності утримання абсолютного уявлення і водночас необхідність обох його форм. Безпосереднього споглядання як об'єктивного і зовнішнього одкровення і суб'єктивного входження в себе, пізніше ж — рух назовні.

Філософія — це рух, у якому пізнання є визнання змісту і його форми та звільнення від односторонності форм. Підносячи їх таким чином до абсолютної форми, що визначає себе саму як зміст і перебуває з ним у тотожності, тим самим являє собою пізнання в собі та для себе простої необхідності.

Поняття філософії, якого вона досягає у своєму русі, є ідея що мислить себе, істина, яка знає сама себе, загальна і логічна.

2. 5. Висновки до розділу

У розділі 2.1 розглядаються основні відомі факти про «дух» у Г. Гегеля. Метою цього розділу було з'ясування значення, що сам Г. Гегель вкладав у термін «дух». Визначено взаємозв'язок понять «дух» та «ідея», як певна

органічна єдність, оскільки дух являє собою реалізовану ідею. Ідея являє собою мислення, що іманентно властиве самому світові, його субстанцію. Ця ідея реалізується як дух головним чином через людей. Будь-які живі істоти визначаються специфікаціями цієї ідеї, оскільки сама по собі вона є життям як таким.

Дух на початку свого існування визначається як певна загальність, що позбавлена особистих рис. Тобто як «я», у значенні всезагального «я».

У розділі 2.2 розглядається суб'єктивний дух, який за результатом аналізу роботи Г. Гегеля визначається як індивідуальний людський розум, або самосвідомість. Тілесністю суб'єктивного духа є душа, що розглядається як щось, що не можна розглядати окремо від тіла, душа виступає втіленням духа у людському тілі. Сама душа при цьому не є проявом чисто тілесного.

Розділ 2.3 присвячено об'єктивному духу, який визначається як сукупність суб'єктивних духів, що під час своєї взаємодії утворюють суспільство. Суспільство на найвищому рівні свого розвитку утворює державу як найвище досягнення людської свободи. Держава реалізує істинний розвиток і реалізацію свободи за допомогою законів.

Розвиток людського суспільства розглядається як розвиток духа. Об'єктивний дух є надбанням розвитку людської колективності, отже, він є усіма тими структурами, що роблять нас однією державою. Зауважено, що людина прагне до того, щоб бути частиною соціуму, що може вказувати на бажання притаманне людині, що схоже на прагнення пазлу бути зібраним до купи.

Дослідження, що розгортається у межах розділу 2.4, зосереджено на виявленні основних характеристик абсолютного духа, який виступає у ролі найвищих надбань людства. У якості мистецтва, релігії та філософії ці

надбання можуть з'явитися лише за умов повної реалізації суб'єктивного та об'єктивного аспектів духа. Мистецтво, релігія та філософія можуть стати надбанням лише людей у суспільстві, тобто вони є результатом творення з суб'єктивних духів, об'єктивного, таким чином, щоб усі його аспекти не зливалися між собою і залишалися вільними.

У філософії абсолютний дух реалізується як свій власний апогей, що виступає у ролі духа, що знає власне поняття.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РОЗУМІННЯ ДУХА У ФІЛОСОФІЇ Г.

ГЕГЕЛЯ

Аналіз передбачає розбиття поняття на простіші за своєю сутністю засновки з подальшим їх вивченням. Коли ми працювали з поняттям дух, ми з точки зору теорії зробили це, але на практиці лише його ускладнили. Цього не уникнути, адже ми займаємося не просто аналізом у суто логічному сенсі. Важливим було вхопити те, що Г. Гегель мав на увазі, тепер, коли ми це маємо, у нас мають з'явитися певні думки щодо цього. Необхідно побачити деякі складнощі, що мають стати маяком у подорожі до істини.

Ми вже розбили дух на частини за сенсом та дали загальні відомості про них. Найважливішою метою цього процесу було формування понять, якими ми будемо оперувати надалі.

Ми знаємо все: від історії слова до конкретних сенсів, що можемо вхопити у роботах самого Г. Гегеля. Перше, що потрібно уточнити перед тим, як переходити до самого аналізу, — це те, що усі частини духа є самим духом і знаходяться між собою у складніших взаємозв'язках, ніж простий ієрархічний розподіл. Іншими словами, і суб'єктивний, і абсолютний дух є єдиним духом, просто у різних формах, що, проте, не заперечує їх єдності. Це

можна порівняти з частинами рослини, де квітка є певним запереченням бруньки, але у своїй єдності вони існують як одна рослина, як одна ідея та як один дух. Це важливо для розуміння переходів від одного до іншого. Дух є завжди дух, завжди ідея, завжди свідомість, абсолютний, суб'єктивний чи об'єктивний, означає рівень, на якому він зараз знаходиться.

Отже, щодо природи духа можна впевнено стверджувати про її метафізичність, тому що дух постає як дещо таке, що знаходиться поза світом і керує всім, що тут відбувається. На це вказує те, що Г. Гегель говорить, що дух — це завжди ідея, а ідея якраз має такі властивості.

Розуміння духа лише як іманентної природи світу, на нашу думку, далекувато від того, що хотів вкласти у це сам Г. Гегель. Адже, якщо поглянути на саму структуру його філософії духа, можна побачити, що дух — це одночасно і людина, і все, що люди створили, і світ навколо.

Слід розпочати з того, що дух є тим, до чого людство прагне, йде і чого бажає. Можна сказати, що це обумовлено природою людини, адже сам дух прагне до повного та вичерпного самопізнання. Суб'єктивний дух реалізується як душа, в першу чергу, як свідомість, у другу, і в третю чергу, як суб'єкт для себе [8, с. 38]. Це все відсилає до людей і це все має значення індивідуального духа, яким є людина. Дух може втілюватися у людині як творчість, як наснага, як геніальність, про що свідчить §560 «філософії духа». Таким чином, це робить усі досягнення людства, як індивідуальні, так і колективні результатом розвитку і руху духа. «Людські здібності постають конкретною формою буття духовного, а особистість є їх втіленням» [8, с. 99]

При цьому, планка щоразу росте, тому що дух теж пластичний і мінливий. Він розвивається і змінюється з часом, тому що він живий. На це вказує багато факторів, але ключовим є його розподіл на іпостасі. Щодо того,

що він живий, слід зауважити, що він живий у нашому звичайному розумінні життя.

Ми розуміємо життя як живу істоту, як щось, що проявляє певну активність, яку ми можемо побачити. Ми розуміємо життя як істоту, що наділена життям. Але дух — це саме життя, отже, він те, що робить неживу матерію живою, тому для нас він є невловимим. Ми навіть уявити собі не можемо, що безпосередньо є життя.

Але можна уявити собі живу істоту. Дух втілюється у живій істоті і оскільки він є безпосередньо її життям, він є всіма її актами. Він є усім тим, що робить людей живими. Але в нас він втілюється у найкращій формі і дарує нам мислення. Він втілюється в нас як індивідуальна свідомість і дарує нам справжню свободу.

Тварина не є вільною, тварина ув'язнена власними інстинктами, власними бажаннями і не бачить такого безмежного світу, який бачимо ми. Людина може протистояти своїм інстинктам. Те, що здавалося непереможним, те, що є стіною для будь-якої істоти на землі, для нас постає як вибір, а іноді навіть як жарт, бо деякі інстинкти стають для нас антисоціальними, і викликають збентеження.

Людина може дійсно відчувати, що вибір робить вона і що контроль знаходиться повністю у її руках. І ми відчуваємо це, навіть готуючи собі сніданок. Ми саме відчуваємо, що робимо вибір.

Кожен з нас — це неповторність, вільна індивідуальність, перепонами для якої може стати лише вона сама. Ми використовуємо дух найкращим чином і втілюємо його краще за всіх, адже в нас є наша свобода і наш потенціал, який невпинно росте.

Ми кожного разу робимо те, що вважалося неможливим, адже ще сто років тому було складно уявити технології, які ми використовуємо кожного дня.

Саме це і вказує на те що ми — дещо більше за те, що ми відчуваємо, чи знаємо. Ми кожного разу перевершуємо себе. І кожного разу знаходимо нову планку, на яку можна залізти. Дух — це наша свобода і свобода в сенсі того, що ми маємо невичерпний потенціал і здатні перевершувати навіть фізичні закони за допомогою свого розуму.

Народжений повзати літати не зможе, але ми змогли, і полетіли вище, ніж будь-яка птаха. Тобто фактично дух робить нас вільними і від певних природних обмежень, оминати які не здатні інші живі істоти.

Це робить нас свого роду унікальними і, можливо, саме це Г. Гегель мав на увазі, коли говорив про те, що в людях дух реалізує себе найкраще. І це ми маємо на увазі, коли говоримо про те, що ми, люди, вже володіємо і втілюємо дух найліпшим чином. Ми робимо це тут і зараз.

Люди так багато часу приділили власній природі і їм варто зауважити, що мова йшла про кожного як про індивідуальність, як про одиничну людську істоту, що взаємодіє з такими ж істотами. Через взаємодію людські духи утворюють, у першу чергу, об'єктивний дух, як вже було зазначено в розділі про нього.

Також зазначалося про розвиток свободи і про суспільство як еталон тієї самої свободи, тому тут має сенс сказати лише декілька слів, які мають довершити те, що було стверджено.

Наше об'єднання і поневолення, яке з нього необхідно витікає, є не обмеженням свободи, а певним її розвитком. Варто розуміти, що розвиток свободи — це розвиток духа, тому що вона є його сутністю.

Необхідно звернути увагу на саме суспільство та на суспільні інститути. Точніше, нас будуть цікавити не вони самі, а їх духи. У Г. Гегеля в розділі про абсолютний дух, коли він говорить про релігію одкровення і про її обмеження, він називає її слабким суспільним духом.

Ця фраза маленька і здається незначною, але вона приводить до думки, що нас оточує величезна кількість таких дрібних соціальних духів. Коли у нашому університеті імені Тараса Шевченка йде мова про дух академізму, що саме ми маємо на увазі під цим, хіба не те саме?

Фактично будь-яка торгівельна марка має свій дух, який є її концепцією, кожен соціальний інститут має таке, кожен заклад, усі частини суспільства, це духи і саме вони колективно з нашими духами утворюють об'єктивний дух.

Це важливо розуміти, адже двох людей у лісі не можна назвати членами суспільства, якщо вони фактично не знаходяться у зв'язку з суспільними духами. Якщо вони не знають, що таке гроші, релігія, права, свободи тощо.

Такі духи існують лише у суспільстві і поза ним у більшості випадків виявляються даремними, тому що гроші навряд чи дадуть можливість купити щось у дикуна, який їх вперше бачить.

Для цивілізованого світу вони мають значення через те, що такий світ пов'язаний з духом суспільства та держави. Для нас гроші як такі мають навіть не вагу, еквівалентну тому, що ми можемо купити на них, а вагу авторитету держави.

При цьому, людина з іншої країни теж може не захотіти гроші вашої країни, через те, що пов'язана зі своїм духом держави. Вони можуть бути у конфлікті між собою, через що часом не можна знайти порозуміння взагалі.

Люди оточені такими соціальними духами, які формуються через наші власні дуhi. Якщо ми формуємо колектив, як, наприклад, державу чи клас у школі чи будь-якому іншому закладі освіти або культурному закладі, ми формуємо таким чином відповідний дух, він живе доти, доки ми самі робимо його живим, доки він залишається в межах нашого власного духа. Ми взаємодіємо з ними постійно, створюємо нові, знищуємо старі, живемо і розвиваємося серед них.

Чи можна назвати суспільством, групу якщо в ній немає тих духів, які ми знаємо як суспільні, якщо в них нема культури, мистецтва, релігії чи філософії? Якщо вони їх не знають, якщо в них немає зв'язку з цими духами, чи можемо ми цю групу назвати суспільством?

Звісно, не можемо, тому називаємо їх дикунами. На додаток, тих з нас, хто відійшов від суспільних духів і порушив якісь норми, ми теж так називаємо.

Фактично, це вказує на те, що суспільство може бути створене лише за наявності певних соціальних духів, що у купі складають об'єктивний дух. Саме таким чином утворюється суспільство і держава, так ми стаємо чимось за своєю природою більшим, ніж групою дикунів.

Ми утворюємо соціальні дуhi, а вони, у свою чергу, впливають на нас і складаються в єдиний об'єктивний дух, який, відповідно, стає частиною абсолютного.

Тобто дуhi — це живі істоти, вони є неначе нашими думками, ідеями, концепціями, вони — наше мислення, що втілюється через наші дії у світ і наші індивідуальні дуhi, здатні створювати або впливати на соціальні дуhi таким чином, що створюють об'єктивність.

Коли абсолютний суб'єкт, тобто людина, споглядає і живе в межах абсолютної об'єктивності, тобто суспільства, виявляє себе Абсолютний дух, який до цього моменту був лише маревом.

Зрозуміло, що все зводиться до єдності. Теза, антитеза та синтез, але ми не могли вхопити сутності цього переходу. Але тепер ми можемо з точністю сказати, що є передумовою проявлення Абсолютного духа.

Йому потрібен абсолютний суб'єкт і абсолютна об'єктивність, творча людина створює витвір мистецтва, яким насолоджуються мільярди людей, які таким чином теж відчують себе частиною абсолюту.

На нашу думку, відчуття насолоди від мистецтва і є залученням до абсолюту. Споглядаючи його, люди ніби починають взаємодіяти з більш глибинними пластами буття.

Проте мистецтво для Абсолютного духа є лише його візуальним відбитком, як зазначалося вище. При цьому, релігія та філософія відбивають його набагато краще.

У релігії одкровення він вже присутній у людстві як Бог. Узагалі, Г. Гегель вважав, що концепція Бога у християнстві наочно демонструє його філософську систему, адже дух діє схожим чином.

Проте для абсолюту важлива одна єдина думка. Абсолютний дух розбиває себе на частини, якими є і люди, і світ навколо, і все, що людина створює. Причина цього не зовсім зрозуміла, і Г. Гегель її ніяк не пояснює. Потрібно прийняти як факт те, що дух, будучи абсолютним, створює світ, не потрібно звертати уваги на те, що за логікою йому це не потрібно.

Як вже було з'ясовано, працюючи з аналізом концепції духа, те, що існує, є найвищим і найкращим з можливих варіантів. Тому ми припускаємо, що у просторі дух існував як абсолют, пізнання чогось взагалі є неможливим.

Причина тут полягає у самому абсолюті.

Якщо це дійсно абсолют, то як з нього можна щось виділити і подивитися на це окремо? Як можна розуміти взаємозв'язки, якщо вони заплутані у нескінченний клубок?

Для людського пізнання дуже важливо мати змогу виділити окремі частини явища для того, щоб дізнатися як це явище працює, але в абсолюті цього зробити не можна.

Для живої істоти, якою є дух, напевно, дуже болісно знаходитися у такому стані. Жива і наділена розумом істота буде страждати, знаходячись посеред порожнього ніщо вічно.

А по суті для людей абсолют і є цим ніщо, бо вони не можуть з нього щось виділити. А якщо вони не можуть виділити щось, то не можуть це бачити, не можуть про це помислити, тому це буде простір безмежного ніщо, яке наповнено всім, що можна та не можна уявити, проте людству це буде недоступно.

Наш власний розум має бути схожим на дух, тому ми маємо його розуміти. І, коли ми стикаємося з чимось новим, ми це вивчаємо. Ми розділяємо це на частини, дивимось на взаємозв'язки, досліджуємо структуру і так далі. Це фактично те, чим дух і займається.

Тому дух розкладається на частини, створюючи тим самим нижчі пласти буття, у яких він може побачити свої частини і пізнати їх, тобто фактично весь світ є продуктом його самоаналізу. Цей світ існує лише як думка, як мислення безмежної надістоти, що знаходиться за межами суспільного розуміння.

Тепер, гадаємо, варто підбити певні підсумки дослідження, яке щойно було розгорнуто. Отже, дух — це метафізичне, нематеріальне начало, що лежить в основі всіх форм матерії.

При цьому, під ним же розуміють мислення, а оскільки людина — єдина мислездатна істота, можна впевнено сказати, що дух — це наше мислення, таким же чином, оскільки ми існуємо як мислення у деякому тілі, ми можемо говорити, що дух — це ми.

Дуже важливо зрозуміти те, що дух має іпостасі, тобто він існує і як одиничність, тобто як людина, і як множина одиничних істот, тобто люди, і як абсолют, тобто все і всюди у всі моменти часу.

Він існує всіма заданими способами і всі його іпостасі єдині між собою. Фактично всі його складові можна лише для спрощення розуміння порівняти з нейронами. Поодинці вони не являють собою ніякої системи, але разом вони представляють єдине ціле, мозок.

Кожен з людей щось робить, для нас це, може, і має значення, але у рамках всесвіту — це ніщо і це потрібно розуміти. Один нейрон сам по собі не здатен ні на що, це ще не мозок, він ще не мислення. Множинність таких нейронів і їх активність приводить до роботи свідомості. З позиції нейрона не відбувається нічого. Він просто активний, але на вищому рівні, який недоступний для певної одиничності, маємо колосальну систему, що працює немов швейцарський годинник, точно і граціозно. Але, якщо не нейрон вирішує, яким чином буде працювати мозок, то хто тоді?

Ось це і є приклад відношення духа до нас. Він є тим законом, тими правилами, тими випадковостями, тим натхненням і тими взаємозв'язками, що змушують багатоманітність одиничних речей складатися в абсолют.

Такий приклад має полегшити розуміння цієї концепції. Дух за своєю суттю — це єдиний суперорганізм, кожна частина якого представляє дещо таке значуще, як людина. Але для нас він недоступний. Нам не вдається охопити його повністю, тому що існує він у таких пластах буття, які нам важко навіть уявити. З точки зору маленької деталі механізму не існує, але дух не є механізмом, його мета — існування.

Кавоварка існує для того, щоб варити каву. Дух існує для того, щоб пізнати самого себе. Деталь кавоварки не усвідомлює механізм, тому що він надширокий для неї, але ще більше вона не усвідомлює того, що існує, щоб варити каву.

Таким же чином і людина є частиною світу, але вона не може усвідомити того, що існує для самопізнання духа. Точніше, не може повністю це зрозуміти, вона знаходиться певним чином в омані. Думаємо, що розуміємо, а не справді розуміємо.

При цьому, ми всі пов'язані між собою через дух і ми є цей дух. Дух — наша мета, але мета настільки тісно пов'язана з реалізацією, що остання фактично знаходиться у повній залежності від мети.

Необхідно прояснити ще один момент. Якщо нейрон, як частинка такої колосальної системи, не може побачити свою діяльність та її наслідки повною мірою, то ми таким чином мали б впасти в таке саме незнання. Проте тут важливим фактором є те, що дух набагато складніший за біологічну, або механічну метафори, які були наведені. Таким чином, було пояснено лише взаємозв'язок його частин, але варто вхопити ще й те, що кожна з його частин — це дух.

Кожна іпостась є єдиним духом і в цьому сенсі він дуже схожий на християнського Бога. Таким чином, можна говорити, що в кожному з нас

присутній абсолютний дух і, коли ми його споглядаємо, ми вступаємо у зв'язок з ним, що і дає нам можливість розуміти своє місце в універсумі. На нашу думку, цей механізм зв'язку з абсолютним і став тим самим, що спонукало нас до культури.

Цей зв'язок змушує нас створювати релігію, жити великими громадами, він рухає нами, коли ми творимо мистецтво, коли створюємо історію, коли спілкуємося з іншими людьми.

Важливим тут також є те, що дух — це все те, що робить нас людьми. Це наша певна відмінність від усього іншого, адже суб'єктивний дух — це ми самі, об'єктивний — наше суспільство, а абсолютний — наша культура. Це свідчить про те, що саме ці якості є в нас найважливішими, на думку Г. Гегеля. Отже, індивідуальність, колективність та культурність — це ті три ключові речі, які роблять людину людиною. Це більш зрозумілі для сучасної людини чесноти, які отримані шляхом аналізу філософської системи Г. Гегеля та екстраполяції її тез на сучасну реальність.

Отже, індивідуальність розуміється як індивідуальність рівня суб'єктивного духа, тобто повна індивідуальність і свобода мислення. Колективність розуміється як жага і можливість бути членом спільноти і приносити їй користь, розвиваючи її. А культурність можна зрозуміти як жагу до освіти та мистецтва. Хоча на сьогодні простежується тенденція відходу від релігійності, це не означає що ідея релігії одкровення зникла, вона просто розвинулася і перетворилася на фанатичну віру в науку. Нині не кожна людина розуміє науку, але вірить у незаперечувану істинність фрази «вчені довели».

Лише в філософії можна торкнутися духа, адже він за своєю природою є абсолютним, саме філософія дозволяє вхопити світ у його повноті і усвідомлювати ті речі, які не може усвідомити жодна жива істота.

Отже, якщо спитати «Що таке дух?», відповідь має звучати як: «Те, що робить нас людьми».

Таємнича і незрозуміла сутність, що мислить світ і яку мислимо ми. Вічний танець космосу і людини, в якому все зливається у єдиний абсолют, вічний розвиток і пошук істини, вічна жага до знання. Він є нашою моральністю, він є нашою логікою, він є нами, а ми — ним. Ми єдині і нерозривні, ми одне ціле не тільки з ним, але один з одним.

Світ виступає як єдиний і неподільний. На верхньому рівні він — та сама порожнеча, у якій не можна виділити хоч щось. Ось що таке дух, ось хто такий дух, ось хто такі ми.

3.1 Висновки до розділу

Метою розділу було визначити питання, що містить у собі поняття «дух» у філософії Г. Гегеля та спробувати знайти на них відповідь. Ці питання мали б виникати у кожного, присвячений їм розділ є справжнім філософським аналізом. Природа духа визначається тут як метафізична, тобто дух мислиться як такий, що стосовно світу є зовнішнім і є його субстанцією. Проте зазначається, що Г. Гегель трактував дух не лише як першооснову універсуму, але і як його складові. Таким чином, духом є не тільки метафізичною першоосновою світу, що конструює його і стає для нього певним змістовним навантаженням, але й утворені внаслідок його діяльності нижчі структури.

Іншими словами, у цьому розділі висувається теза про те, що дух є людиною, людством і світом. Усі кроки людей до розвитку відтак розглядаються у якості розвитку духа.

Висувається теза про те, що дух проходить через усі етапи свого розвитку, через те, що у сфері абсолюту, де він утворюється з абсолютної ідеї, просто нема місця для диференціації, це світ порожнього ніщо. Світ, з якого не

можна щось виокремити. Саме стан духа як мислездатної істоти, що замкнена посеред порожнього ніщо, розглядається як причина його руху.

Висувається теза про те, що людина є найвищим етапом розвитку духа, і цей розвиток має не такий характер, як ми звикли розуміти. У цьому розвитку кожен етап розглядається як своєчасна істина, тобто така істина, що могла виникнути тільки в певний момент, цей момент буде завжди для неї ідеальним.

Висувається теза про те, що Г. Гегель згадував слабші та дрібні духи, ніж ті про, які мова йшла досі. Це змушує думати, що будь-яка структура створена людьми, є духом, таким чином, корпорації, заклади, компанії, релігійні спільноти та інші подібні кооперації мають свій власний дух. Теза про «дух академізму» в університетах ще більше підсилює цю думку. Вона фактично є природним її доказом, бо ми говоримо про певний дух академізму, а отже, він для нас і в нас існує таким же чином, як абсолютний дух у формі релігії, існує у своїх вірянах.

Висувається теза, що у людях дух проявляється як та частина, що робить нас людьми, як та, що відчувається в нас як людська частина, як жага до того, щоб бути частиною суспільства і як певна потреба у спілкуванні та вивченні науки. Дух є тією частиною людини, що змушує її бажати знання, тому що таку природу має, за Г. Гегелем, ідея та дух.

Таким чином, мета нашого дослідження досягається за допомогою згаданих вище тез.

ВИСНОВКИ

У ході роботи були проаналізовані роботи Г. Гегеля, письмові джерела, що так чи інакше стосувалися поняття «дух» у філософії Г. Гегеля, словники німецької, англійської та української мов. Були знайдені певні суперечності та оманливі висновки деяких дослідників. Проведене дослідження надало змогу конкретизувати поняття «ідея» та «дух» у філософії Г. Гегеля.

Отже, першим завданням роботи було аналіз поняття «дух» у контексті історії. Завдання виконано шляхом аналізу словників. Визначено, що німецьке «der Geist» з'явилося як переклад латинського «Spiritus» і мало радше релігійне значення, ніж філософське. Слово «der Geist» отримало значення людського розуму, або самосвідомості, лише після XVIII століття під впливом французької мови. У цей час Г. Гегель займався написанням своєї роботи і якраз тоді, слово «der Geist» ще не отримало розмежування між своєю релігійною та науковою частинами, що може свідчити про те, що Г. Гегель використовує слово «der Geist», щоб позначити деяку антропологічно онтологічну концепцію.

Аналіз англійських словників дав змогу говорити лише про те, що в англійській мові немає слова, що могло б у всій повноті передавати значення слова «der Geist», через що воно перекладалося одразу трьома словами, що мали різко відмінне значення.

Так, вперше «der Geist» переклали як «ghost», хоча це слово має значення примари, привида і так далі. Очевидно, що це слово не може бути синонімом до німецького «der Geist» у контексті філософії. Через це англійці спробували перекладати «der Geist» як «spirit» та «mind». Наше дослідження виявило, що найкращим перекладом слова «der Geist» буде англійське «spirit» через те, що слово «mind» має вужче значення — людського розуму.

Українська мова у цьому дослідженні дала привід для того, аби пишатися нею, адже наше слово «дух» має майже такі ж значення та навіть історію, яка є у німецького «der Geist», що підтверджує інформація зі словників. Це дає змогу розуміти саме слово «дух» як посилення як до чогось специфічного людського, так і до певного духовного начала.

Наступний розділ дослідження було присвячено аналізу філософської системи Г. Гегеля, що викладена у «Енциклопедії філософських наук том 3 – філософія духа». Підрозділи вивчають кожну іпостась «духа» окремо. Результатом цього дослідження стало те, що сам по собі «дух» був визначений як втілення ідеї. На цьому етапі він визначається як дещо абсолютно загальне, що не має у собі особливих рис.

Дух втілюється як індивідуальна свідомість людини, і позначається поняттям «суб'єктивний дух». Він є душею людини, її самосвідомістю і, оскільки дух є за своєю природою вільним, він реалізований як суб'єкт таким і залишається, що приводить до реалізації людей, як абсолютно вільних істот.

Об'єктивний дух розглядається як певне органічне продовження суб'єктивного. Абсолютно вільні за своєю природою індивіди збираються у спільноту та формують державу. Це за Г. Гегелем є реалізацією об'єктивного духа. Отже, він може бути визначений у вузькому сенсі як колектив людей, тобто держава, інститути та організації, а у широкому сенсі — як людство загалом, адже ми між собою взаємодіємо та не є ізольованими.

Щодо абсолютного духа можна сказати, що він є певним синтезом суб'єктивного та об'єктивного духів. Він є абсолютно вільним суб'єктом, що реалізує свій зв'язок з абсолютним через геній у вільній державі. Таким чином, абсолютний дух реалізується через мистецтво, релігію та філософію. Розвиток людства, таким чином, можна визначати як розвиток духа.

Найвищим з етапів його реалізації визначається саме філософія, де він знаходиться у стані самознання і самоусвідомлення.

Метою третього розділу став аналіз самого поняття «дух» у контексті Г. Гегеля. Це дослідження спиралося вже не на інші письмові джерела, а на наші власні зауваження і питання, що неминуче виникали під час розшуків, що розгорталися у минулих розділах.

Можна з повною впевненістю стверджувати, що природа духа є метафізичною, він — одночасно і конкретна людина, і людство, і світ навколо. Саме така його природа мала б пояснювати всі суперечності і недомовки, що з'являються у ході дослідження.

Мета існування світу визначається як певним чином втеча духа з царин порожнечі, тобто абсолюту. В абсолюті неможлива диференціація. Саме це і призводить до утворення тих пластів буття, для яких абсолют невідомий.

Людина у всьому цьому відіграє центральну роль і визначається як найкраще втілення духа, наш розвиток — це завжди межа, до якої ми можемо прийти, але ми завжди цю межу перевершуємо. При тому, природа нашої реалізації духа може ставити набагато більше питань. Таким чином, ми можемо говорити про те, що існують «духи», про яких Г. Гегель лише згадує, але не зупиняється на них і не розглядає. Такими духами є обмежені і дрібні соціальні духи, до яких сам Г. Гегель у розділі про абсолютний дух відносить і релігію. До таких духів можуть належати духи закладів, духи установ, духи колективів тощо. При цьому, можна стверджувати, що ми несвідомо до них відсилаємося, тим самим підтверджуючи їх існування, коли кажемо: «дух академізму», «дух колективу» і так далі.

Таким чином сам Дух може бути розглянутий не лише як наша причина, але і як наш витвір. Тобто він реалізується через нас, але ми змінюємо його,

утворюючи побічні продукти і лише це все разом у всій його повноті буде духом.

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соловьев В. "Гегель" [Электронный ресурс] / Вл Соловьев // Энциклопедический словарь "Брокгауза и Ефрона" – Режим доступа до ресурсу: <http://www.magister.msk.ru/library/be/g/ge001.htm>.
2. Гегель Г. Ф. Феноменология духа / Г. Ф. В. Гегель. – Санкт-Петербург: Наука, 2015.
3. Новая философская энциклопедия -НУС [Электронный ресурс] // Институт философии РАН – Режим доступа до ресурсу: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASHd77bc8ec81b43a66>
4. Субъективный дух [Электронный ресурс] // Философский словарь – Режим доступа до ресурсу: <http://www.harc.ru/slovar/2107.html>.
5. Гегель Г. Ф. Энциклопедия философских наук том 1 наука логики / Г. Ф. В. Гегель. – М: Мысль, 1974.
6. Быкова М. Ф. Новая философская энциклопедия // абсолютная идея / М. Ф. Быкова. – М: Мысль, 2010.
7. Новая философская энциклопедия -ЧИСТОЕ БЫТИЕ [Электронный ресурс] // Институт философии РАН – Режим доступа до ресурсу: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH01b7e9fa092004657a128fb7>
8. Гегель Г. Ф. Энциклопедия философских наук том 3 философия духа / Г. Ф. В. Гегель. – М: Мысль, 1974.
9. Новая философская энциклопедия -ДУХ [Электронный ресурс] // Институт философии РАН – Режим доступа до ресурсу: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH01b0ea82473b0fe73df681b0>

10. Остапеч І. Ідея свободи у філософії Г. Гегеля / І. Остапеч. // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.. – 2017. – №9. – С. 26–33.
11. Онтологія [Електронний ресурс] // Электронная библиотека ИФ РАН » Новая философская энциклопедия – Режим доступу до ресурсу: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH0155bae870519c2e6689cb55>.
12. Георг Вильгельм Фридрих Гегель [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://dbs-lin.ruhr-univ-bochum.de/personalitaet/ru/index.php?cp=document&id=343>
13. Платон. Собр. соч. в 4-х томах. Том 3. М.: «Мысль», 1994.
14. Зуева С. А. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ САКРАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ НЕМЕЦКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ / С. А. Зуева. // DSpace at Belgorod State University. – 2007.
15. Протопов И. А. ПРИНЦИП НЕГАТИВНОСТИ И ИДЕЯ НАУКИ В ГЕГЕЛЕВСКОЙ "ФЕНОМЕНОЛОГИИ ДУХА" / И. А. Протопов. // Манускрипт. – 2012. – №6. – С. 164–166.
16. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение.. // Вопросы теории и практики.. – 2012. – №6. – С. 164–166.
17. Розова Т. В. Філософська система гегеля як вчення про етапи розвитку абсолютної ідеї / Т. В. Розова, Л. В. Чорна. // Збірник наукових праць " Гілея: науковий вісник". – №93.
18. Новая философская энциклопедия -Абсолютная идея [Електронний ресурс] // Институт философии РАН – Режим доступу до ресурсу:

<https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH01d3fe0c102182205882c7d3>

19. Сабадуха В. О. Поняття «дух», «духовність» і «особистість»: філософський зміст та взаємозв'язок. / В. О. Сабадуха. // Гуманітарний вісник ЗДІА.. N 68 – 2017.
20. Бакрадзе К. С. Система и метод философии Гегеля. — Тбилиси: Издво ТГУ, 1958.
21. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с. — ISBN 966-569-013-2
22. Випуск 8 (Десятинный — Дѣдичство). Словник української мови XVI - I пол. XVII ст. [Електронний ресурс] / [Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, Л. М. Полюга та ін.]. ст 235– 2001. – Режим доступу до ресурсу:
<https://archive.org/details/slovn8/page/n233/mode/2up>.
23. Ильин И.А. Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека. СПб.: "Наука", 1994.
24. Кричевский А. В. Учение Гегеля об абсолютном духе как спекулятивная теология // Вопросы философии. — 1993.
25. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Том 1, ст. 459.
26. Словник української мови: в 11 томах. — Том 2, 1971. — ст. 442.
27. Філософський словник. [інтернет-джерело]-
<http://www.harc.ru/slovar/2107.html>
28. Inwood M. J. A Hegel Dictionary Blackwell Philosopher Dictionaries / M.

Inwood., 1992. – (Blackwell Publishing Ltd.).

29. Magee G. A. A Hegel Dictionary / Glenn Alexander Magee., 2010.

30. Cambridge University Press. The Cambridge Companion to Hegel / Cambridge University Press., 2006. – (The Cambridge Companions to Philosophy and Religion). – (Cambridge Companions to Philosophy).

31. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Georg Wilhelm Friedrich Hegel.

[электронный ресурс]-URL: <https://plato.stanford.edu/entries/hegel/> .

32. Geist [Электронный ресурс] // the free dictionary by farlex – Режим доступа до ресурсу: <https://de.thefreedictionary.com/Geist>.